

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф. дфн Мони Алмалех

за

Préstamos panbalcánicos en judeoespañol (Панбалкански заемки в сефарадския език)

Автор: Искра Манолова Добрева, редовен докторант, катедра „Испанистика и португалистика“ при ФКНФ, „Св. Климент Охридски“

за

присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.1. Филология (Романски езици – историческа граматика на испанския език)

Трудът се състои от 380 страници. Структурата му - Увод, Изложение, Заключение – е изпълнена в защитим и дисертабилен вид, с форма и съдържание, които отговарят на изискванията към жанра дисертация.

Текстът доби този вид по форма и съдържание, след като авторката старателно се съобрази с направените препоръки на предварителното обсъждане.

Интересът ми към труда е продиктуван от две главни причини – едната е познанието ми за иврит, а другата е вековният казус на интерференцията между иврит и още един, два или дори три езика в средите на еврейството в диаспора.

В Увода са посочени Предмет и Обект на изследването и е направен подробен преглед на литературата, както по предмета и обекта, така и по методологията.

Дисертацията е насочена към синтактичните и морфологични структури в джудезмо, които се обособяват през няколко века развитие на джудезмо в балканската езикова среда.

Според авторката, Предмет е джудезмо като краен продукт, „получен в резултат на койнеизацията - въз основа на кастилския, на иберороманските народни говори, влиянието на ладино и иврит и влиянието на други романски и неромански езици, вкл. балканските езици.“ (с. 30-31)

Според авторката, Обектът е процесът на формиране на джудезмо: „В сефарадското койне на Балканите е основано на кастилския език, който като централен ибероромански се отличава от останалите ибероромански езици по своята иновативност във фонологичен и морфосинтактичен план.... В балканското сефарадско койне се

предпочитат и налагат редица арагонски, каталунски или португалски, т.е. периферни ибероромански езикови елементи (на фонологично, морфосинтактично ниво), които са съществували и в средновековния кастилски език... като причина за установяването на тези периферни ибероромански (и/или средновековни кастилски) езикови структури, наличието им в съседните балкански езици, чието влияние се проектира при избора на джудезмо говорещите. Така например, ако дадена езикова структура е разпространена на ареално балканско ниво сред балканските езици и ако е налична в арагонски или каталунски език, то тогава в балканското сефарадско койне се установява именно тази арагонска структура, а не кастилската.“ (с. 30-31)

За да разясни своя Обект авторката проявява и демонстрира както натрупаните знания, така и позицията си за морфосинтактичните явления в джудезмо. Налагат се и пояснения за Предмета на изследване, напр. „поради краткия си развой в Балканския езиков съюз, балканското влияние не предизвиква коренни иновации в сефарадския език, а просто засилване или предпочитане на различни ибероромански опции.“ (с. 30-31)

Пак там се налага авторката ясно да посочи свое мнение за особеностите в джудезмо, които са плод на сложната интерференция между няколко езика и култури, както и въвеждането на другия съществен елемент от предмета и обекта на изследване - Балканския езиков съюз:

Наличието на въпросния старинен испански езиков материал обаче в балканското сефарадско наречие разкрива не ретроградност, а напротив, иновативно развитие в ситуация на езиков контакт, при което се реактивизират онези езикови елементи, които са налични едновременно както в иберороманския континуум, така и в Балканския езиков съюз. (с. 30-31)

За да може да изпълни своите цели е задачи, авторката е направила подробен преглед на работата на множество испанисти и балканисти, включително за очертаване на признаците на Балканския езиков съюз и на съдържанието на термините *испаноеврейски*, *джудезмо*, *ладино*, *шпаньол*, *шпаньолит*, *франьол*. Това е наложително, за да се убедим, най-малко в две неща: 1. Добрева е запозната с основните автори, с основните методи, с терминологията и с методологията на различните автори и школи; 2. Върху направеното досега става възможно да се гради и добавя ново познание. Това последното е важно с оглед на приносните моменти в дисертацията, които ясно се очертават с оглед на досегашните изследванията върху джудезмо.

Въпреки че в изучаването на балканските морфосинтактични структури през в испаноеврейската езикова разновидност на Балканите (нар. по-нататък *джудезмо*) е постигнат значителен напредък [...] все още не е постигната яснота, балканизмите в джудезмо се споменават по-скоро като илюстрация в подкрепа на разглеждането

на въпросното явление в балканска ареална перспектива, без да се проучват подробно. Испаноеврейските езикови иновации се представят най-често в испанска диахронна перспектива и/или като резултат на хебраистичното влияние поради традиционната и дълготрайна връзка на джудезмо с иврит. Друга честа интерпретация на иновациите, наблюдавани в джудезмо в контраст с испанския език, е контактът с френски и италиански език, особено след XIX в., като доказателство за силното влияние служат множеството езикови структури, съдържащи се както в последните два езика, така и в джудезмо, но отсъстващи от испанския и въобще от иберороманските езици. Същевременно комбинираният подход, съчетаващ испанското и балканското езикознание за изучаването на джудезмо, рядко се прилага, усилията на ареалната балканска лингвистика са насочени към изследване на основните балкански езици (албански, новогръцки, балканославянски и балканоромански езици) и конвергенцията между тях. Въпреки честото споменаване на джудезмо в многобройни балканистични изследвания, неговото изучаване от балканистична гледна точка все още е слабо развито и споменаването във въпросните изследвания се ограничава до привеждане на илюстративни примери на общобалканските феномени, докато отделните изследвания, посветени на джудезмо в балкански ареален контекст остават все още малко на брой. (Автореферат, с. 3)

В прегледа на литературата в дисертацията се маркират редица особености на езиковите версии, говорени и записвани от южноевропейските евреи. По този повод, с прегледа на литературата, се представя класификацията на тези версии, както и маркиране на териториите на изследването, въвеждане на понятия, с които се работи, напр. какво е *джудезмо*:

- Ладино – превод на „святи, божествени писания, в които стремежът на преводачите на староеврейски текстове на средновековното испанороманско наречие бил към постигане на максимална близост и вярност до староеврейската конструкция.“ Съответно, „най-разпространената представа за него е като пренос на еврейския морфосинтаксис към испанороманската лексика.“ (с. 32)
- „испаноеврейското простонаречие“ е именно джудезмо. (с. 32)
- Уговарянето на термина *джудезмо* включва неизползването на термина *испаноеврейски*, поради спецификата на джудезмо, разбирана така: „джудезмо се обособява след напускането на сефарадските евреи на иберийските земи. Джудезмо е извъниберийска диаспорна езикова разновидност, говорена в продължение на векове от сефарадските евреи, заселили се в градските центрове на Османската империя, където по-късно се обособяват постосманските държави.“ (с.33)
- Маркиране на другите термини и заявление за това кой е предпочетен – „*шпаньол, шпаньолит, франьол, джудезмо* е и конкретното самоназвание на разговорния балкански вариант на сефарадския диаспорен език, затова в понататъшните редове се използва това ясно и кратко название.“ (с.33)

- Влияние на иврит и върху речта, върху „испаноеврейското простонаречие“. (с. 32)
- в джудезмо личат множество хебраистични морфосинтактични структури. (с. 32)
- Според авторката „често пъти тези структури съвпадат с балканските, което показва и потвърждава взаимодействието на двата процеса.“ (с. 32)
- В дисертационния труд „хебраистичното влияние в джудезмо се споменава само илюстративно, като вторична информация.“ (с. 32) Това е уместна уговорка, доколкото авторката не ползва иврит и всички отправки към влиянието на иврит са цитати и мнения на качествени автори сефарадисти от Израел, Европа и света.
- Маркиране на факта, че терминът *ладино* има още едно значение – „наименование на съвременната еврейска езикова разновидност, говорена, както бе споменато по-горе, повече извън Балканите“. (с. 32)
- Маркиране на генералния казус с различните еврейските езикови разновидности, възникнали през вековете (напр. юдео-арамейски, юдео-гръцки, идиш) и възприемане от качествен автор на основните характеристики на еврейските езикови разновидности (с.33)

В Увода са посочени параметрите на балкански езиков съюз като понятие, наложило се в лингвистиката. Намирам, че подробното представяне на историята и съдържанието на понятието е необходимо с оглед на най-големия принос в дисертацията – предоставяне на подробни анализи и данни за „възобновяването и реактивизирането на употребата на старинни испански морфосинтактични структури в джудезмо, като резултат от тяхното балканско ареално наличие и разпространение.“ (Автореферат, с. 5)

Основната теза на авторката е формулира в Автореферата така:

(...) редица староиспански структури, които изчезват в съвременния испански език и понастоящем някои от тях могат да се открият в латиноамерикански и иберийски диалекти и други периферни варианти на испанския език (напр. креолски варианти, образувани на основата на испански, детска реч, изучаване на испански като чужд език, ситуации на контакт с други езици, напр. в контакт с английски в САЩ или в контакт с индиански езици в Южна и Централна Америка и т.н.) се появяват в балканското испаноеврейско койне благодарение на въздействието на балканския ареален контакт. Като основно доказателство на изложената теза се привежда съпадението на въпросните староиспански структури с техните хомолози, налични в балканските езици. Затова балканското влияние се разглежда като поддържащо и засилващо употребата на въпросните структури. Поради краткия развой на джудезмо в балканска среда, ареалното въздействие достига степен на реактивизиране на остарял или възобновяване на познат, но рядко употребяван езиков материал, а не толкова до степен на заемане на нови, непознати за джудезмо структури от балканските езици. (с. 4-5)

Основната теза на авторката е заимствана от няколко, прецизно цитирани, автори, но големият принос на дисертацията е подробното анализиране и представяне на доказателства в потвърждение на тази теза, които като цяло липсват в такъв обем и доказателствена сила в досегашните сефардски изследвания.

Доколкото в труда думата *иврит* се използва шестдесет пъти и се дискутира влиянието на този език върху речта – устна и писмена – на еврейството, намирам че са нужни няколко пояснения.

Речта на българските евреи в държавата Израел е обект на моя интерес и това резултира в съавторска статия, публикувана през 1997 г. в „Съпоставително езикознание“. Статутът на иврит в тази статия е на говорим език. Докато статутът на иврит в изследвания период и обект на труда е на сакрален език, познат и говорен от много малък брой евреи, в общия случай равини и тяхното обкръжение.

Важно е да се знае, че библейски и съвременен иврит не са два различни езика, както са например старобългарски и новобългарски, латински и италиански, древногръцки и съвременен гръцки. Структурата на съвременния иврит е напълно идентична на библейския иврит. Въобще фактът на иврит като говорим език е уникален и преминава през около 150 годишна история на възстановяването на един мъртъв език в говорим. Около 60 процента от лексемите в съвременния иврит са същите както в библейския. Това което се случва е, че от библейските корени и техните производни се извеждат от деривати, с които се назовават нови явления като *самолет, електричество, обществен транспорт, атомна централа* и пр. В същото време иврит си остава език, неудобен за ежедневни нужди – като структура и лексикален състав. Например в сегашно време няма пълнозначен глагол, а формата е на сегашно причастие, има само три времена – минало, сегашно и бъдеще и др. Това е така, защото основната функция на иврит е сакралната, комуникацията между човека и Бога, в която се приема лингвистична хипотеза за сътворението на света. С две думи – иврит е неудобен за ежедневни нужди, но в културата на еврейството е залегнала идеята, че Господ е сътворил света чрез казване, говорене и уважението към азбуката, четенето и писането е рефлекс на идеята, че Бог е сътворил космоса и човека от корените, получени от определен брой съчетания на букви. Определен брой корени се спуска и достига земята, а когато е необходимо се спускат нови думи.

Този божествен статут на иврит, като език и писменост, служещи за комуникация между човека и Бога, намира отражение в едно изказване на изключителния хуманитарист, филолог и мислител Гершом Шолем. Пред 20-те години на XX в. той емигрира в Ерусалим, става един от основателите на Ерусалимския еврейски университет. Именно през 20-те години Шолем пише на друг голям голям хебраист и мислител в Германия, Франц Розенцвайг следното:

Тази страна е вулкан, в който езикът се вари. [...] Съществува една много по-голяма опасност от арабската нация: опасност, която е необходимо следствие от ционистката инициативност. Това е „актуализацията“ на иврит. Не е ли свещеният език, с който нашите деца са отглеждани, една бездна, която непременно ще се отвори някой ден? [...] Не сме ли изправени пред опасността един ден да станем

свидетели как религиозната сила на този език се обръща яростно против тези, които го говорят? [...] Що се отнася до нас, ние живеем вътре в нашия език, който за повечето от нас е както един сляп човек, който върви по ръба на пропаст. Но когато като награда за нас и нашите потомци ни се връща зрението, няма ли да паднем до дъното на тази пропаст? И никой не може да каже дали саможертвата на тези, които ще бъдат унищожени в това падане ще бъде достатъчна, за да го запечата отново. (Дерида 1989, pp. 80–81)

Дерида 1998: J. Derrida. *Monolingualism of the Other; or, The Prosthesis of Origin*, Stanford University Press, Stanford. Originally published in French in 1996 under the title *Le monolinguisme de l'autre: ou la prothèse d'origine*, 1996 by Editions Galilee.

Това е сериозната нагласа в историята на еврейството, изразена от високия ум на Гершом Шолем.

Още през първи век незнаенето на иврит от миряните става причина за поява на преводите на Стария завет на арамейски, наричани Таргум, които са от особен интерес в съпоставката им с каноничния ивритски текст. Знаем, че арамейски е езикът говорен по времето на Христос, дори Той казва знаменателни думи на кръста именно на арамейски.

Именно този език, мъртъв в периода на изследването на Добрева, е оценен съвсем правилно в труда като влияещ - лексикално и синтактично – и на високия ладино, и на джудезмо, и на речевото поведение поради високия му статут в средите на еврейството. Макар че авторката не знае иврит, нейното изследване на литературата и на проблематиката я сблъсква с този комплексен културен и филологически факт, правилно отразен в труда.

Текстът изобилства с цитати на няколко езика. Смятам, че за дисертационен труд това не е проблем. Лично аз, в моите собствени текстове предпочитам да давам преводите на чуждоезиковите цитати. Ако работата се публикува като книга, може би е по-добре цитатите да бъдат преведени.

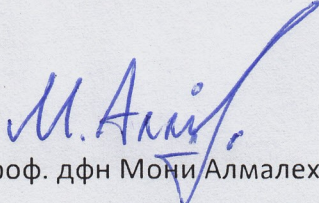
Авторефератът е стегнат, без излишества представя най-важното от труда и отговаря на съдържанието на дисертацията.

Предварителното и вътрешното обсъждане, както и цялата процедура е според Закона за развитие на академичния състав в РБ и Правилника на СУ „Св. Климент Охридски. Редно е Добрева да коригира заглавната страница на труда и Автореферата, в които сигнатурата на специалността е по стария закон, който не е актуален.

Смятам, че освен лингвистичния принос към хебраистиката, испанистиката и балканистиката трудът на Искра Добрева трябва да бъде осмислен и като принос към историята и социално-психологическия портрет на сефарадските евреи. Казвам това с оглед на множество факти, от които ще посоча само два. Сефарадските евреи измислят и ползват нов шрифт (XV в.) – Раши – създаден да отличава коментарите от оригиналния ивритски текст на Стария завет, записван след VI. в. пр.н.е. на ивритската азбука с т.нар. „арамейски шрифт“. Именно сефарадските евреи, в лицето на Мойсей де Леон (XIII в.),

излъчват на арамейски език основната книга на философската кабала – Зоар (дотогава е забранено кабалистичното познание да се представя публично – оценявана от академичните учени като неоплатонизъм. Тази отвореност, бих казал и смелост, на високообразованите сефарадски евреи е съчетана с придържане към традицията и се отразява, по мое мнение, и в комуникацията на не толкова образованите евреи с техните балкански съседи и езиците, говорени от тях. Затова лингвистичните доказателства, приведени от Добрева, за двустранния процес – съхраняване на иберийски романоезични особености и рефлексивност към влиянието на балканските езици – добива и общокултурна стойност.

С оглед на казаното по-горе и на моята специализация, смятам, че Искра Манолова Добрева напълно заслужава да ѝ бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.1. Филология (Романски езици – историческа граматика на испанския език).

проф. дфн Мони Алмалех

11.08.2016 г.